

Industrijska arhitektura

Kaj storiti? Nič. Zašč

Besedilo in fotografije Matej Mljač

ni bilo porušeno, ko zveza med nebom in zemljo ni bila pretrgana. Iz generacije v generacijo so predajali zarotitve in magične obrazce, s katerimi je bilo mogoče doseči ekstazo in v stiku z neskončnim očistiti in pomladiti svet. Tudi mnogi sodobni astrofiziki in raziskovalci malih delcev na zelo poetičen način govorijo o spominu »snovi-energije«, planetarni in galaktični »duši«, umiranju ozvezdij in tako naprej. Pesniki so

isenberg in Schrödinger, Lang, Schnitzler, Trakl ... če omenim le nekaj tujcev. Tudi Ljubljana, da ne bo nesporazuma, je – sicer za kratek čas politične odjuge po zlomu monarhije – postala evropsko mesto v polnem smislu. Z velikanskim elanom smo oblikovali svojo univerzo, sodobne umetniške in strokovne ustanove, salonsko, kavarniško in športno življenje, tako da o provincialni zatohlosti, vsaj v prvi polovici dvajsetih let,

vrača v tem smislu, da skušajo s sleherno pesmijo (besedno mantro, besedno mandalo) v hipnem izbrisu ega zaceliti rano sveta. Temu ozdravljenju rečemo doživetje Vsega ali, če si pomagam s T. S. Eliotom, negibno središnico plesa. Pomembno je, da je človekovi končnosti dan dotik neskončnega kot dogodek, ne pa neka neosebna, zunanja trajnost.

Pa vendar: ali ni danes glas poezije slišen vedno manj?

Seveda je. Izrinjanje poezije iz sveta je pač dejstvo. Poeziji se tako rekoč sodi, je pred trubunalom. Zato je moja tožba, o kateri me sprašujete, tudi obtožba metafizičnega pokopališča, na katerem živimo.

Vaš zadnji roman Zmagoslavje podgan, ki oživlja pomen Slavka Gruma za Slovence, hkrati oživlja srednjeevropsko duhovno zgodbo prve plovice dvajsetega stoletja, zgodbo, s katero je povezano tako bistveno zlo kot napredek istega stoletja. Srednjeevropska identiteta torej obstaja?

Ja, v enem prejšnjih vprašanj sva se je dotaknili. V času, ko sem se pripravljajal na pisanje romana in sem poskušal predreti časovni jez z branjem takratnih časnikov, sem bil nad to identiteto nemalo začuden. Prebiral sem predvsem kronike, podlistke, vesti, zanimivosti; prepletale so se v barvit kolaž neverjetnih usod in dejanj. Med Donavo in Jadranom so vznikale drzne zamisli, ki se še do danes niso izpele, tu so živeli Freud, Mahler in Schönberg, Kafka in Kandinsky, He-

ni bilo mogoče govoriti. Žal so se nad ranjeno Evropo že zgrinjali črni oblaki: daljnega leta 1920 je v Trstu gorel slovenski Narodni dom, na Koroškem pa potekal mračnjaški plebiscit, ki ni bil nič drugega kot uzakonjen pogrom proti etnični manjšini, a svarila – zaradi političnega mešetarjenja – nihče ni vzel resno, vse do sredine tridesetih let!

Kaj je pravzaprav srednjeevropska identiteta?

Vanjo sodi, po mojem mnenju, bolj kot danajski valčki in tržaški espresso, neka eksistencialna razpetost, ki na dramatičen način združuje višino in pritlehnost, zateženost in sproščenost, radost in melanholijo, ljubezen do novosti in privrženost tradiciji. Se je to zgodilo zaradi križanja številnih kultur in duhovnih poti, še preden je prišlo do nestrpnosti, značilne za drugo polovico stoletja? Nič nam ne pomaga, če omenjeno razcepljenost, ki je zelo ustvarjalna in poetična, imenujemo latentna shizofrenija: razmisliti velja, zakaj ima »večno vračanje istega« podoba sobivanja belega in črnega. Preplet skrajnosti je, v to sem prepričan, naravni tek sveta, je razburljiva lepota vsega, kar je drugačno in kar puščam svobodno teči mimo sebe.

Svobodno že, ampak ali tudi brez bolečine?

Jasno, zmeraj gre tudi za odrekanje. Saj sveta ne morem misliti drugače kot v dramatičnem prepletu. Mir je res mir, a hkrati je največja drhtavica. Zamišljam si, da je svet tako čutil tudi Heraklit.

Industrijska arhitektura je del arhitekturne dediščine, ki nazorno izpričuje tehnični, gospodarski, in kulturni razvoj mesta. Zaradi tehnološkega razvoja velikih družbenih in gospodarskih sprememb, ki so radikalno posegle v obstoječo mestno zemljiško politiko, je danes ogrožena. Objekti Cukrarne, Tobačne tovarne, Šumija in tovarne Rog že vrsto let v samem centru mesta Ljubljana stagnirajo. Vsak s svojo barvito preteklostjo in današnjo propadajočo sliko. Vsaka generacija mora zgraditi svoje mesto. Današnja kaže dediščino votlih hiš.

Varstvo industrijske dediščine vključuje usklajevanje želja med zagotavljanjem kontinuitete arhitekture in uvajanjem novih oblik njene rabe in novih vsebin. Temu se ne moremo izogniti. Naloga varstva je moralna dolžnost posameznika. Varujemo tisto, kar ocenjujemo za vredno. Ta je vselej predmet družbenega dogovarjanja in subjektivne strokovne presoje, ki izhaja iz splošne kulturne ozaveščenosti.

Izgubljeni *raison d'être*

»V Ljubljani in nekaterih drugih slovenskih mestih je v nevarnosti cela vrsta pomembnih industrijskih objektov iz preteklih dveh stoletij, ki so bili zgrajeni na obrobju pozidanih mest, ob pomembnih transportnih poteh, cestah, rekah in železnicah. Danes pa so del pozidanih mest ali celo mestnih središč,« pove dr. Breda Mihelič iz Urbanističnega Inštituta Republike Slovenije. Cukrarne, Tovarna Rog, Tobačna tovarna in Šumi so kompleksi, »ki so na ta način izgubili svoj prvotni *raison d'être*«.

Za investitorje so objekti nezanemljivi, dodaja dr. Breda Mihelič, medtem ko zemljiščem, na katerih stojijo, velikim parcelam sredi mesta, raste cena in postajajo ekonomsko zanimiva in dragocena predvsem kot potencialne nove zazidljive površine. »Prizadevanja za ohranitev, prenovu in ponovno vključitev starih industrijskih objektov v mestno življenje so spričo ekonomskih argumentov pogosto brez pravega uspeha.« Cela vrsta tujih in tudi domačih primerov dokazuje, da prenova industrijske arhitekture ni samo kulturno dejanje, pač pa je tudi ekonomski uspeh, je prepričana dr. Breda Mihelič.

Posluh mesta

Prav ti štirje objekti sodijo med pomembne kulturne spomenike Ljubljane, nadaljuje dr. Damjan Prelovšek. »Vsaka od stavb nosi v sebi del zgodovinskega spomina mesta, ki ga velja ohraniti tudi poznejšim rodovom Slovencev. Hkrati gre za štiri akutne probleme spomeniškega varstva v naši prestolnici, pri katerih se zastavlja vprašanje biti ali ne biti.« Dr. Damjan Prelovšek, direktor direktorata za kulturno dediščino na Ministrstvu za kulturo, vidi v sedanjih in pomembnih problematikah mesta svetle čase. »Direktorat za kulturno dediščino pri MZK doslej z mestno upravo ni našel skupnega jezika. Vendar se zdi, da so se z imenovanjem novega vodje oddelka za urbanizem pri MOL stvari spremenile na bolje in da je napočil čas skupnega iskanja rešitev.« Urbanist in novi vodja urbanističnega oddelka na MOL Miran Gajšek kaže po mnenju in izkušnjah dr. Prelovške velik posluh za spomeniško problematiko. »Z njim se redno sestajamo in prepričan sem, da bo sodelovanje kmalu rodilo tudi konkreten sad, s katerim bomo dokazali, da ministrstvo za kulturo nikakor ne zavira mestnega razvoja. Nasprotno! Prizadeva si najti primerno funkcijo za vrsto »odpisanih« objektov, da bi lahko nemoteno živeli naprej.

aščiteni so.

Zakon o kulturni dediščini

Zavod za spomeniško varstvo je po hierarhiji odločanja o takih posegih na prvem mestu. Zanimalo me je, kdo ima zadnjo in odločilno besedo, ko gre za spomenik v mestu? »Zavod za varstvo kulturne dediščine je strokovna služba državne uprave, ki skrbi za vse spomeniško gradivo. Njegova ljubljanska enota pripravlja strokovne podlage za razglašanje mestnih spomenikov in bedi nad njihovim prenavljanjem. Izdane smernice so obvezne za vsakega investitorja. Praksa je pokazala, da bo treba uvesti še instanco, ki bo v strokovnem pogledu nadrejena zavodu in bo na višjem nivoju reševala vse morebitne spore. Uvedli naj bi jo z novim zakonom o kulturni dediščini, ki ga na ministrstvu sedaj pripravljamo,« odgovori dr. Damjan Prelovšek.

Študije izvedljivosti

Vsak od objektov ima glede na svoje karakteristike, kot so ohranjenost, specifičnost lokacije, arhitekturno vrednost in arhitek-

turno-prostorski kontekst, za mesto in lokacijo samo različen pomen.

Arhitekt in docent dr. Ljubo Lah s fakultete za arhitekturo vidi v prvi vrsti kompleksen pomen pri razumevanju in vrednotenju objektov. Strategijo vidi zastavljeno interdisciplinarno, s poglobljeno analizo stanja. »Najprej moramo v opuščeni industrijski dediščini prepoznati razvojni potencial. Ne zgolj banalno in pridobitno – razumljeno kot površine za novo gradnjo znotraj mestnega središča – temveč v bolj ustvarjalni in kulturni dimenziji, ki zna integrirati varstvene poglede v študije izvedljivosti in v kasnejše projektantske rešitve.«

Pri nas se tako imenovane študije izvedljivosti, kot jih priporoča oddelek za kulturno dediščino pri Svetu Evrope, žal še niso uveljavile. Docent dr. Ljubo Lah povzame uvodna priporočila glede študij izvedljivosti: »Študija izvedljivosti in upravičenosti je le uvod v pripravo glavnega projekta (ang. project study), s katerim se običajno preveri predloge bolj poglobljeno in detajlno. Študija izvedljivosti je zelo selektivna s področji, ki

jih obravnava, in se osredotoči na načelne probleme, ne pa na probleme podrobnosti in prakse izvajanja, s katerimi se ukvarja glavni projekt, potem ko so bila načelna stališča in cilji že opredeljeni. Na drugačen način lahko to pomembno razliko pojasnimo tudi s pomočjo analogije iz vojaške terminologije. Študija izvedljivosti in upravičenosti zadeva tehtanje in proučuje učinkovitosti strategije, glavni projekt pa zadeva taktike posameznih akcij.«

Namen študij izvedljivosti je v omogočanju začetne generalne in vseobsegajoče strokovne presoje glede vseh možnosti, ki se s prenavo konkretnega kompleksa ponujajo. Pri nas gre zaporedje scenarija za strategijo projekta drugo pot. »Običajno se pri nas razmisleke začenja kar z avtorskimi predlogi, ki determinirajo določene idejne rešitve. Tak pristop pretirano zožuje manevrski prostor za ustvarjalni dialog med vsemi vpletenimi v odločanje. Praviloma ne ustvarja skupnih vizij! Avtorski pristop, čeprav je lahko sam po sebi dober, se praviloma sprevrže v oviro pri iskanju temeljnih

konsenzov! Reakcije na primer »Kolizej« obstoj tega problema potrjujejo!«

Od Zavoda do Zavoda

Arhitekt in arhitekturni kritik Matevž Čelik je mnenja, da imamo Slovenci načeloma pozitiven odnos do zgodovine in kulturne dediščine. Zakaj torej v praksi nimamo tako dobrih rezultatov? »V Sloveniji ni učinkovitih povezav med varstvom in prenavo kulturne dediščine. Oziroma ni učinkovitih povezav med tistimi, ki varujejo, in tistimi, ki prenavljajo. V drugih državah gre pogosto celo kar za isto ustanovo! Službe, ki varujejo kulturno dediščino, jo tudi prenavljajo.« Razlika je bistvena. Tisti, ki določen objekt zavaruje in razglasi za kulturno dediščino kakršne koli kategorije, s tem prevzame vso odgovornost za njeno ohranitev in prenavo.

»Po eni strani se zaradi tega spomeniško-varstvene službe bolj preišljeno in na bolj racionalen način odločajo o tem, kaj bodo razglasile kot kulturno dediščino. Za objekte, ki jih zavarujejo, so namreč dolžne izde-

»Cukrarna je živ spomenik začetka industrije na Slovenskem, poznejšega časa, ko je mesto živelo od vojaštva in tudi vse revščine, v kateri sta izhrala pesnika Kette in Murn. Povejte mi, kako mlademu človeškemu bitju, ki bi Cukrarno poznalo le iz ilustracij v dolgočasnih šolskih knjigah, pričarati ves ta za Slovence usodni čas, da ga bo znalo pravilno vrednotiti in ceniti! Poleg tega je Cukrarna tudi izvrsten in hkrati edini še ohranjeni spomenik klasicizma v Ljubljani. Njen avtor je znani tržaški arhitekt Matteo Pertsch, učenec znamenitega Giuseppa Piermarinija, avtorja milanske Scale. Kdor se mimo odpadajoče fasade vozi le na bencinsko črpalko, bo težko doumel, da je Cukrarna vendarle nekaj več

od razvpite mestne sramote. Glede na to, da mestna uprava vendarle namerava izpeljati tako imenovani ring iz Fabianijevega popotresnega načrta, bo podaljšek Roške ceste Cukrarno prepolovil v tistem delu, kjer so bila prvotno skladišča sladkorja. Kot nekdo, ki so mu kulturni spomeniki pri srcu, nad tem sicer nisem navdušen, vendar vem, da druge rešitve najbrž ni. Na ta način bo mogoče ohraniti vsaj preostali del stavbe, ki bo z novo cesto postala veliko bolj privlačna za prihodnje investitorje.«

Dr. Damjan Prelovšek je direktor direktorata za kulturno dediščino na Ministrstvu za kulturo

❖ Industrijska arhitektura

lati programe prenove in za prenovo name-niti tudi finančna sredstva. Po drugi strani na ta način status kulturne dediščine postane prednost in priložnost! Lastniki si želijo, da bi bili njihovi objekti razglašeni za kulturno dediščino, saj so na ta način avtomatsko upravičeni do finančnih sredstev za prenovo in vzdrževanje.«

Matevž Čelik je prepričan, da je v Sloveniji treba doseči preobrat od tega, da vladna služba za varstvo kulturne dediščine lahko zgolj položi roko čez posamezne objekte in pri tem ne prevzame nobene odgovornosti za prenovo, niti strokovne v obliki programa prenove. Niti finančne. »Zato danes status dediščine za lastnike objektov dejansko predstavlja predvsem neprijetno oviro in izdatke. Skrb za kulturno dediščino bi torej morali zasnovati na popolnoma drugačen način – ne v duhu vehementne državne zaščite, temveč v duhu partnerske prenove. Dejansko bi sedanje zavode za varstvo kulturne dediščine morali reorganizirati v zavode za prenovo kulturne dediščine ter jih zavezati in jim obenem omogočiti, da aktivno zagotavljajo prenovo vsakega objekta, ki je zavarovan.«

Izkušnje iz Velike Britanije

Velika Britanija je v Evropi zagotovo pravi zgled za oblikovanje učinkovitega varstva industrijske dediščine. Zakaj? »Kot prva industrializirana država ima tudi največ izkušenj s propadom in zatonom tradicionalne manufakturne proizvodnje in hkrati pionijske izkušnje z ohranjanjem in ponovno uporabo odvečnih in zastarelih industrijskih objektov,« pove doc. dr. Ljubo Lah. »Želel bi si, da bi tudi v Sloveniji vzpostavili kreativen odnos do varstva tovrstne dediščine in udeležali projekte varstva na način, kakršnega sem imel priložnost spoznati v Veliki Britaniji. Primeri, kot so Aberdeen Church v Trinity – sedaj prenovljeni kompleks in ponovno uporabljen kot zanimiv pomorski muzej (*Maritime museum*), Liverpool Docks – območje deluje sedaj kot obsežen multifunkcionalen kompleks in še veliko drugih so dovolj nazorni in prepričljivi.

V novembru lanskega leta je arhitekt Matevž Čelik sodeloval na urbanistični delavnici o preobrazbi mesta Jesenice. »Ko smo z britanskimi strokovnjaki izvajali urbanistično delavnico, so bili navdušeni nad pojasnilom predstavnice Zavoda za varstvo kulturne dediščine iz Kranja, da je veliko število objektov na Jesenicah zaščiteno. Pri njih bi namreč to dejstvo pomenilo, da obstaja tudi program, ki govori o tem, kako bo potekala prenova, kakšne vsebine bodo dobile mesto v zavarovanih objektih ter kdaj, od kod in kakšna sredstva se bodo zagotovila za njihovo prenovo. Pri nas seveda ni ničesar od tega. Ko so vprašali predstavnico zavoda o tem, kaj nameravajo storiti z zaščitnimi objekti, je preprosto odvrnila: »Nič. Zaščiteni so.«

Režimi varovanja

»Pri kulturnih spomenikih varujemo njihovo umetnostno, zgodovinsko in kulturno-zgodovinsko izpovednost,« razloži dr. Damjan Prelovšek, ko ga vprašam, kaj pravzaprav pri posameznem objektu ščitijo. »Glede na različne stopnje ohranjenosti in objektivno arhitekturno vrednost imamo tudi različne režime varovanja. Tobačna tovarna je na primer zanimiva kot tipološka celota z enotno oblikovanimi fasadami in bolj ali manj izrazitimi stopnišči. Zato v notranjosti ni pomembno vse do zadnje opeke, kar hkrati olajšuje iskanje novih vsebin, ki bi privabile prihodnje investitorje.«

Modeli prenove v Evropi

Razviti deli sveta, Združene države Amerike in predvsem severni del Evrope, se že ne-

kaj desetletij intenzivno ukvarjajo z regeneracijo in prestrukturiranjem mnogih svojih starejših industrijskih območij in kompleksov. Začetki intenzivnih prizadevanj, ki zapuščino industrije obravnavajo tudi kot kulturno dediščino, segajo v sredino preteklega stoletja.

Skrb za kulturne spomenike v Sloveniji je razmeroma daleč od evropskih modelov, pove arhitekturni kritik Matevž Čelik. »Pri nas gre še vedno za modele pasivnega varovanja z dekreti. Evropa pa uporablja modele aktivne prenove! Evropska komisija v zvezi s kulturno dediščino povsod izpostavlja dva vidika: poleg kulturnega je to tudi ekonomski vidik kulturne dediščine. Poleg tega da je kulturna dediščina v Evropi nosilec kulturne identitete, je tudi dejavnik gospodarskega razvoja.«

S kakšnimi mehanizmi lahko evropski denar črpamo in ga pravilno kanaliziramo v tak projekt, vprašam dr. Damjana Prelovška iz Ministrstva za kulturo. »Slovenija je pridobila možnost izdatnega črpanja evropskega denarja. Največji problem vidim v pomanjkanju primernih zrelih projektov. Kar zadeva Ministrstvo za kulturo, bi bilo treba za ta namen zaposliti nekaj novih uradnikov, za kar pa v sedanjih razmerah ni veliko možnosti. Prav prenova Roga bi bila lahko zgleden primer, kako državni proračun razbremeniti s sredstvi iz evropskih strukturnih skladov.«

Arhitektura tovarne j e predragocena

Dr. Peter Krečič iz Arhitekturnega muzeja Ljubljana opomni na zametke ideje in dogodke, ki so jih v opuščnem stavbnem volumnu tovarne Rog kot institucija prirejali, da bi opozorili na pomen tega mestnega prostora. »Tovarna Rog je izvrstna arhitektura iz dvajsetih let 20. stoletja. V njej smo dvakrat zapored priredili mednarodni biennale industrijskega oblikovanja in s tem do

»Zanimiv, obetaven in v soglasju z naravo stavbne dediščine se mi zdi predlog kolega arhitekta dr. Likarja, ki je za kompleks Roga pred leti izdelal študijo preurejanja v pokrito mestno tržnico – ki jo Ljubljana pozimi vsekakor potrebuje!« Arhitekt doc. dr. Ljubo Lah iz fakultete za arhitekturo, Ljubljana

neke mere spodbudili mesto, da je objekt odkupilo. Takrat je še živela zamisel, če se še prav spominjam, da bi v tovarni Rog uredili prostore za oddelek za oblikovanje ALU, pozneje pa z odločitvijo za kompleks objektov za vse umetniške akademije na eni lokaciji ta program ni bil več aktualen. Arhitektura tovarne je predragocena, da bi vanjo umestili malovreden program. Mesto se naj potrudi in najde kar se da kvalitetno vsebino zanjo in če trenutno nima ideje, naj jo dobi z natečajem. Nikakor pa naj objekta ne proda, saj bo pri novem investitorju mnogo teže uveljaviti merila rabe in prenove, kot to lahko stori mesto samo.«

Prostor umetniških akademij

S stališča spomeniškega varstva je pri tovarni Rog vredno ohraniti le del stavbe proti

Ljubljani, pri kateri je po nekaterih pričevanjih sodeloval celo arhitekt Plečnik. Vse drugo se lahko dopolni in spremeni po željah vodstva akademij, nadaljuje dr. Damjan Prelovšek. »Tako bi lahko oživili dokaj mrtev del mesta ob obeh straneh Ljubljance na Poljanah.« Območje nekdanje Pollakove usnarne in poznejše tovarne Rog je stavbišče, ki bi bilo po mnenju direktorata za kulturno dediščino na MZK v vsakem pogledu najbolj primerno za rešitev hude prostorske stiske vseh treh umetniških akademij. »Po zagotovitvi uslužbenecv oddelka za urbanizem mestne uprave bi takšna rešitev ustrezala tudi njim. Glede na izbiro drugega zemljišča pri klavnici in to, da poteka že druga stopnja natečaja za akademijske stavbe, se ne zdi smiselno nasprotovati preselitvi akademij na obrobje mesta. Ker pa izkušnje z novim Nukom in še z nekaj drugim

»Šumi je bil predmet natečaja. V natečajnih pogojih je bilo dopustno rušenje stare stavbe Šumi. To je bilo dopuščeno tudi od pristojnih služb (varstvo kulturne dediščine). Problem je, da projektant projektira na tem mestu nekaj čisto drugega, kot je vsebina, funkcija in oblika tistega projekta, ki je bil izbran na natečaju. Takrat je bil to »mestni nukleus« velikega centralnega multikina v zanimivi večnadstropni dispoziciji dvoran, ki je vibriral življenje v mestno strukturo, danes je to bolj stanovanjski kompleks za petičneže z zaprto fasado proti Slovenski cesti. Pred dvema letoma je mesto Ljubljana razpisalo javni natečaj za ureditev Kongresnega trga v Ljubljani z navezavo na Šumi. Zmagali smo mi, sodelavci iz mojega biroja (Prelovšek, Gašparič, Juvanec). Od takrat se »mesto« ni več oglasilo na našem naslovu. Za dopise je gluho! Izdelavo Prostorskih aktov za Šumi in Kongresni trg dela drugo projektantsko podjetje Studio city in išče za zasebnega investitorja najboljše rešitve. Žrtev tega početja je javni interes! Predvsem pa Slovenska cesta in prihodnost tega osrednjega mestnega javnega prostora.« Arhitekt mag. Andrej Prelovšek je urbanist direktor urbanističnega podjetja Panprostor, d.o.o.

njujno potrebnimi novogradnjami v Ljubljani kažejo, da se praksa financiranja pogosto razhaja z našimi pobožnimi željami, tudi glede novega sedeža akademij nisem optimist. Veliko bolj realna se mi zdi možnost umestitve akademij v območje nekdanje tovarne Rog, saj bi gradnjo lahko financirali kot prenavo kulturnega spomenika iz evropskega denarja ob samo 15-odstotni lastni udeležbi. Pred tem pa je treba izpolniti dva pogoja ministra dr. Jureta Zupana, in sicer: pridobiti je treba soglasje univerze in izvesti preizkus, ali se zahtevana kvadratura na tem zemljišču »izide«. To potrjuje tudi preverba situacije arhitekturnega biroja Sadar-Vuga Arhitekti. Arhitekt Boštjan Vuga je mnenja, da je kompleks tovarne Rog in Tobačne tovarne za mesto priložnost izjemno sodobnega pristopa. »Pri obeh primerih gre za kompleks, ki nudi kvaliteto dediščino z možnostjo sodobne nadgradnje. Oba sta locirana na notranji mestni ring, vsak s svojim urbanim in arhitekturnim potencialom.« Projekta sta ob drugih predlogih visela na stenah v galeriji Kresija pod naslovom Vizije So! »Projekti za Ljubljano, predstavljeni v sklopu Društva arhitektov Ljubljana, odpirajo na podlagi javne predstavitve konkretnih uresničljivih arhitekturnih vizij argumentirani dialog o zelenem ciljnem stanju v prostoru,« sta ob razstavi zapisali arhitektka Ilka Čerpes in Andreja Jug.

Predlog mladega arhitekta

»Glede Cukrarne je bilo menda že vse povedano,« je nekoliko razočaran dr. Peter Krečič. »Moje mnenje je, naj si ljubljanska mestna uprava z županjo na čelu še enkrat ogleda predlog prenove in dozidave Cukrarne avtorja arhitekta Matevža Grande. Mladi arhitekt je predlog izdelal kot svoje diplomsko delo pri prof. Milošu Florjančiču. Načrt izvrstno programsko poveže prenavo Cukrarne z idejo namestitve celotne mestne uprave v prenovljeni objekt ter novogradnjo v neposredni bližini. S tem reši historično industrijsko stavbo na celovit in spomeniškovarstveno korekten način ter koncentrira mestne oddelke ter urade na eni lokaciji. Težko bo sicer neboleče izpeljati povezavo podaljška Njegoševe na križišču s Poljansko.«

Statično je objekt Cukrarne dotrajan. Zanima me, zakaj vztrajati pri njegovem obstoječem stanju? »Z nekaj volje je mogoče obnoviti kateri koli spomenik,« odgovori dr. Damjan Prelovšek. Prepričan je, da smo danes s tehničnega stališča sposobni reševati tudi precej hujše podrtije. »Prvi pogoj za to je, da spomenika ne obravnavamo kot ekonomsko kategorijo, kajti po tej logiki šteje le cena kvadratnega metra.« Glede na to, da smo v našem glavnem mestu brezbržno podrla že velik del historične substance, se moramo toliko bolj odločno zavzeti za tisto, kar je ostalo. »Ne nazadnje se vsak narod najbolj neposredno zave svoje identitete v stiku z lastnimi kulturnimi spomeniki, ki pričajo o življenju in duhovnem obzorju njegovih prednikov. Spomnimo se samo, kako nam najbolj ostajajo v spominu pomembne stavbe, s katerimi smo se srečali že v šolskih klopeh.«

Donosnost mesta

Kaj ponuja posamezen objekt mestu in kaj potencialnem developerju, sem vprašal gospoda Jožeta Novaka iz podjetja IMOS, ki je lastnik kompleksa Tobačne tovarne. »Preobrazba kompleksa Tobačne tovarne iz sedanjih proizvodnih in skladiščnih objektov je glede na značaj in lego priložnost za državo, regijo in mesto. Ponuja razvoj, dopolnitev in razširitev ponudbe centralnega dela mesta, lociranje evropskih programov mesta, razvoj oziroma okrepitev subcentra jugovzhodnega dela mesta – Viča. Tobačna tovar-

»Je eden največjih in najkvalitetnejših tovarniških kompleksov v Ljubljani iz druge polovice 19. stoletja. Nekoč sem zapisal, da gre za pravi tovarniški Versailles, nekoč lepo osno urejen, obdan z zelenicami in kvalitetno ograjo. Če bi mesto imelo kakšno vizijo, bi ga že davno odkupilo in v njem brez posebnih težav izvedlo program denimo vseh treh umetniških akademij s številnimi dodatnimi prostori za prikazovanje produkcije teh akademij in dovolj velikih prostorov, galerij, gledaliških in drugih dvoran, namenjenih širši javnosti. Uspešna izvedba zadnjega mednarodnega grafičnega bienala v okoliščinah, ki zanj niso bile idealne, govori v prid tej ugotovitvi. Sedanji lastnik se želi predstaviti kot kulturno občutljiv, kar pa bo moral šele dokazati le s primernim celovitim programom za celotno tovarno. Drobljenje programa je že v bližnji preteklosti pokazalo, da spomeniški kompleksu škodi. Kompleks je velik in omogoča izvedbo obsežnega in kvalitetnega programa, za katerega pa je treba veliko truda in naporov. Zato se je treba zavedati nevarnosti bližnjic, ki pomenijo zlasti drobljenje programa in s tem izgubo možnosti za celovito prenavo objektov in v končni posledici amorfen, neobvladan kompleks, urejen po okusu drobnih lastnikov oziroma najemnikov.«

Dr. Peter Krečič iz Arhitekturnega muzeja Ljubljana

na je tipičen primer, ki bo prispeval, da se težišče razvoja z obrobja prenaša v osrednji del mesta. »S katerimi parametri valoriziramo posamezne objekte s stališča lastnika, hočem izvedeti od tržno naravnane akterja. »Valorizacija obstoječih objektov in urejenosti zemljišč Tobačne tovarne je večplastna. Izhajamo iz spoštljivega odnosa do preteklosti, dediščine in obstoječih kulturnih vrednot. Hkrati preverjamo primernost objektov in lokacije za programski razvoj današnjega in bodočega časa. Poleg valorizacije kulturnih vrednot bomo zagotovili tudi gradbeno-tehnično valorizacijo objektov, njihovo funkcionalnost v skladu s primernostjo lokacije in novih programov, ki temelji na ekonomski valorizaciji.« Kateri program predlagate? »Mešan, mestotvorni program, ki se bo gradil in konkretiziral na nadgradnji identitete tega mestnega predela in potrebe končnih uporabnikov. Predlagamo poslovne prostore, stanovanja, tudi izobraževalni in kulturni program, kolikor bo izražen tudi konkreten oziroma realen interes za nakup ali najem s strani tovrstnih izvajalcev dejavnosti,« zaključuje svoje vizije Jože Novak iz podjetja IMOS.

»Problem našega glavnega mesta je seveda v preselitvi trgovske dejavnosti v BTC, s čimer je središče obsojeno na životarjenje. Glede na to, da iz njega izginjajo še druge veleblagovnice, na primer nekdanja Metalka, nisem čisto prepričan, da bo novi Šumi res odločilno pomagal k ozdravitvi Ljubljane. Mesto praktično živi od okoli 50 tisoč študentov, ki mu zagotavljajo potreben utrip. Brez tega bi bila prestolnica Slovenije mrtva,« dopolnjuje dr. Damjan Prelovšek.

Gradnja ne bo enostavna

Okrog območja nekdanje tovarne Šumi je bilo zapravljenih in zapisanih veliko besed. Potrjena idejna rešitev arhitekta prof. Borisa Podrecca je bila osnova za izdelavo zazi-

dalnega načrta. Dr. Peter Krečič vidi težavo predvsem v neodločnosti mesta Ljubljana. »Po menda treh natečajih v minulih petindvajsetih, tridesetih letih bi bil že čas, da se mesto odloči, kaj pravzaprav v tem delu mesta potrebuje! Potem naj najde investitorja, ki bi se končno lotil gradnje.« In gradnja ne bo enostavna! »Pod Šumijevim kompleksom pričakujejo zanimive arheološke najdbe, ki bodo odprle vprašanje, kako jih v čim večji meri prezentirati *in situ*.« Samoumevno se mu zdi, da je treba obravnavati širšo celoto, to je med drugim reševati parkirišča pod Kongresnim trgom in pri tem računati, da so le v območju Šumija mogoči vstopi in izstopi, če hočemo seveda Plečnikovo ureditev trga prenoviti na ravni, kakršno tako pomembno delo zasluži. »Ta ne prenese – razen prvin, ki so jih po zadnji vojni odstranili – nobene dodatne cestne opreme, morebitnih stopnic, klančin, cestne signalizacije ipd. Isto velja za Zvezdo! Medtem ko bi, kot sem že večkrat javno predlagal, po Plečniku zasnovani Južni trg uredili na novo z vsebino palače predsednika republike v osi trga na severni strani.«

Slovinci nadarjeni stavbarji

V mestu mora obstajati tradicija, je prepričan dr. Prelovšek. Slovenci smo zelo navezani na literaturo, ki s prevodom izgubi poetično moč. Hiš se ne da prevajati. Zakaj je arhitekturna dediščina za slovenski narod toliko pomembna in je v senci literature, vprašam dr. Damjana Prelovška. »Arhitektura je vrst umetnosti in kot taka eden od viškov ustvarjalnega duha. V tem primeru slovenskega. In če se ozremo po njej v našem prostoru, se zdi, da smo Slovenci posebno nadarjeni stavbarji. Spomnimo se samo: Fabianija, Plečnika, Vurnika, Ravnikarja. Verjetno ni naroda na svetu, ki bi ob tako skromni številčnosti dal toliko nadpovprečnih ustvarjalcev! K temu je gotovo prispevala naša racionalna narava, ki se je kalila ob

napornem preživetju na zgodovinskem prepihu, po drugi strani pa tudi križanje vplivov evropskega severa z Mediteranom.«

Pogrevanje tujega nikogar več ne prepriča

»Ljubljanska šola za arhitekturo je žal zelo slaba,« ugotavlja dr. Prelovšek na vprašanje, ali ljubljanska šola za arhitekturo vzgaja arhitekta, ki bodo znali nadgrajevati identiteto naroda. »Na njej uči veliko povprečnejšev, ki se doslej še nikjer niso izkazali. Ti ovirajo vsakršno odpiranje šole in njeno preveritev z novimi uveljavljenimi strokovnjaki. Poleg tega študentje niso deležni nobenega sistematičnega zgodovinskega pregleda, ki bi jim razširil obzorje. K sreči je danes več možnosti nadaljevanja študija na tujih univerzah. Kakor je to po eni strani koristno, pa diplomanti doma ne prejmejo tistega nujnega temeljnega znanja, ki bi jim omogočilo ujeti stik z lastno arhitekturno tradicijo. Za združeno Evropo pa bomo zanimivi le, če bomo znali upoštevati prav to, kajti posnemanje in pogrevanje tujega nikogar več ne prepriča. Po takšni poti lahko postanemo le arhitekturna provinca Evrope.«

Industrializacija je pustila mestom velike in votle objekte. Vzpostavitev kriterijev vrednotenja je odvisna od sistema živitih vrednot posameznika. Danes gradimo nakupovalna središča, zabavišne centre, mestne obročje, komplekse multikinodvoran, velika parkirišča, letališke terminale... V dobi informatike so to volumni in ogromne površine, ki jih bodo naslednje generacije v prid ohranjanja spomina na našo dobo mestnega razvoja najbrž ščitila in ohranjala. S kakšnimi parametri in katerimi vrednotami, pa je vprašanje kolektivne zavesti, ki jo danes tako ali drugače oblikujemo mi.